

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

GELENEKSEL DOKUMALARDA MOTİF-DESEN
BAĞLANTILARI

MOTIF-PATTERN CONNECTIONS IN
TRADITIONAL WEAVINGS

Servet Senem UĞURLU*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Uğurlu, S. S. (2021). Geleneksel Dokumalarda Motif-Desen Bağlantıları. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (27), 160-175.

Uğurlu, S. S. (2021). Motif-Pattern Connections in Traditional Weavings. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (27), 160-175.

 10.29228/kesit.51388

Geliş / Submitted / Отправлено: 12.05.2021

Kabul / Accepted / Принимать: 15.06.2021

Yayın /Published / Опубликованный: 25.06.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, senem-ugurlu@windowslive.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

GELENEKSEL DOKUMALARDA MOTİF-DESEN BAĞLANTILARI*

MOTIF-PATTERN CONNECTIONS IN TRADITIONAL WEAVINGS

Dr. Öğr. Üyesi Servet Senem UĞURLU

Öz: Geleneksel sanat ve bilim öğretileri nokta ile başlatılır. Noktanın hareketi ile oluşturduğu kabul edilen çizgi ile devam eder. Bu olgulara zamanla soyut kavramlar eklenmiştir. Nokta ve çizgi, güzel sanatlar ve bilimin temel öğelerinden biridir. Nokta ve çizgi insanın kültürel, sosyolojik ve sanatsal yaşamında en önemli ifade araçları olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde insanlar çevrelerinde gördükleri kadın-erkek, sıcak-soğuk, aydınlık-karanlık, büyük-küçük, iç huzur-korku, neşe-üzüntü gibi zıtlıkları fark etmişler ve bazılarını kutsallaştırmışlardır. İnsanlar çevrelerindeki nesne ya da doğa olaylarını nokta ve çizgi yardımıyla im, sembol, simge, motif ve desenler haline getirerek görselleştirmiştir. İnsan, fiziksel ve biyolojik yapısını koruyabilmek, yaşadığı ortamdan zarar görmemek için giyinmek ya da örtünmek zorundadır. Bu nedenle insanların post, keçe, düğüm, örme ve dokumalara gereksinimleri vardır. Ayrıca insanlar yaşadıkları ortamlarda çeşitli dokumalar kullanmaktadırlar. Toplum bilinci ve sosyalleşmenin gelişmesiyle gösteriş, statü, moda gibi kavramlar etkisinde dokumalar dokunmuştur. Bu dokumalar malzeme, teknik, renk, motif ve desenleri ile çeşitlenerek gelenekselleşmiştir. Geleneksel dokumalarda kullanılan motifler, kendilerine özgü kültürel, mitolojik ve sanatsal değerler barındırmaktadır. Bu çalışmada; geleneksel dokumalar incelenecek, geleneksel dokumalarda motif ve desen arasındaki bağlantılar tasarım yönünden açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, dokuma, motif, desen, tasarım.

Abstract: Traditional art and science teaching are started with the point. It continues with the line that is assumed to be formed by the movement of the point. Abstract concepts have been added to these phenomena in time. Point and line are one of the basic elements of fine arts and science. Points and lines have been the most important means of expression in human's cultural, sociological and artistic life. In the historical process, people have noticed the contrast such as woman and

*"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

man, hot and cold, light and dark, big and small, tranquillity and fear, joy and sadness and sanctified some of them. Human have visualized the objects or natural phenomena in their environment by turning them into signs, symbols, motifs and patterns with the help of points and lines. Human beings need to have been worn or cover themselves in order to protect their physical and biological structure and not to be harmed by the environment in which they live. Therefore, people need animal hides, felt, knots, knitting and weaving. In addition, people use various weavings in their living places. With the development of social awareness and socialization, under the influence of concepts such as show off, vanity, status, fashion and weavings were woven. These weavings have become traditional by diversifying with materials, techniques, colours, motifs and patterns. The motifs used in traditional weavings contain unique cultural, mythological and artistic values. In this study; traditional weavings will be examined and the connections between motifs and patterns in traditional weavings will be explained in terms of design.

Key Words: Tradition, weaving, motif, pattern, design.

GİRİŞ

İnsanın duygu ve düşüncelerini belirtmeye her zaman gereksinimi olduğu bilinmektedir. Bu süreç doğum ile başlar, zamanla birey-çevre-toplum bağlamında gelişerek gelenekselleşir. Bu amaçla oluşturulan olguların başında, ulusal beğeni, kimlik, düzen ve kültür bütünlüğünü görsel olarak sağlayan geleneksel dokuma örnekleri bulunur. İnsanların malzeme, araç-gereç, doku-sıklık gibi dokuma teknolojisi kapsamında yaptıkları birçok gelişim vardır.

Sanat ve bilim olgusunun başlangıcında ön sırada nokta ve çizgi kavramları bulunur. Tüm bunların yanı sıra nokta, çizgi, desen, renk gibi temel sanat kurallarının dokuma temeline dayalı olarak kullanımı; noktalı, çizgili, desenli gibi süslemelerle dokumalarını oluşturmuşlardır.

İnsan yaşamının her alanında görülen yüzey süslemeleri, insanın kendi vücudunu boyaması ile başlamış, mağara duvarlarına çizdiği şekiller ile devam etmiş ve daha sonra bunları oluşturduğu dokusal yüzeylere süsleme olarak aktarmıştır. İnsanın bu davranış ve istekleri; günümüzde de makyaj, tatoyaj, iç ve dış mekân süslemeleri olarak devam etmektedir. Bu tarzın ve süslemelerin oluşumları incelenirse; önce kişisel olmuşlar, daha sonra ise yöresel, ulusal ve evrensel örnekler olarak gelişerek gelenekselleşmişlerdir.

Gelenek; bir toplumda eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen kültürel kalıntı, alışkanlık, bilgi, töre, davranış ve ritüeller olarak bilinmektedir. Bunlar bir toplumun bütünlük ve sürecini sağlayan temel öğelerdir. Geleneksel dokumalar ise toplumun kültürel kimlik ve çeşitliliği gösteren, düzenini sağlayan, geçmiş-bugün-gelecek bağlantısında kronolojik akışı olan örneklerdir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmada, geometrik düşünce ve bakış açısıyla yapılan geleneksel dokumalardaki motiflerin şekilleri ve sembolik anlamları vurgulanarak geleneksel dokumalardaki matematiksel, sanatsal uyum ve dengeleri vurgulanacaktır. Geleneksel dokumalarda motif-desen bağlantıları incelenecek, motif ve kompozisyonların tasarımsal özellikleri açıklanacaktır.

Araştırmanın Kapsamı

Araştırma için Anadolu'daki geleneksel dokumaları inceleyen basılı ve elektronik kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmada tarihsel süreç dikkate alınmış, eski ve yeni motifler, motif sistematiği açısından açıklanmıştır.

Geleneksel dokumalarda motif, motif grupları ve desen kompozisyonlarının; kare, üçgen, dikdörtgen, eşkenar dörtgen, altıgen, sekizgen gibi geometrik şekiller altyapısında oluşturulduğu görülmektedir. Dokuma desenlerinin birim, simetri, ritim, boyut, ölçü gibi değerler kullanılarak sanat doğrultusunda oluşturuldukları görülmüştür.

Araştırma Yöntemi

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden alan araştırması, gözlem ve doküman analizi kullanılmıştır. Geleneksel dokuma örneklerindeki motifler ve kompozisyonlarında nokta ve çizginin önemi, dokumalarda nasıl ve neden kullanıldıkları vurgulanmıştır. Araştırmada geleneksel dokumalardaki motif ve desen kompozisyonları tasarımsal açıdan irdelenerek el çizimleri yapılarak incelenmiştir.

Geleneksel Dokumalar

Geleneksel dokumalar, geçmişten günümüze süregelen ve yeni örneklerin oluşturulmasına yol gösteren halk kültürü örnekleridir. Toplumun yaşadığı coğrafya ve iklim koşulları bağlamında, dokumalarda kullanılan malzemeler çeşitlenmiştir. Toplum inancı, alışkanlığı, beğeni ve yaşama bakış açısı ile geleneksel dokumalar, farklı dokusal yüzey oluşturma teknikleri ve kullanılan renklerle biçimlenmişlerdir.

Geleneksel dokumalar, aslında oluşturuldukları dönemde sanat örnekleriydi ve bu örnekler gelenekselleşmiş yaşam biçiminde kullanılıyorlardı. Geleneksel dokuma örnekleri zamanla müze ve koleksiyonlara taşındıkları andan itibaren ise güzel sanat eserlerine dönüşmüşler ve bizzat dönemin sanatını örnekleyen objeler haline gelmişlerdir. (Shiner, 2001: 15).

Geleneksel dokumalar incelenirken; amaç, malzeme, teknik, renk, uygulama özellikleri, motif ve desen kompozisyonları gibi başlıklar altında ele alınırlar. Başlangıçta amaç doğrultusunda desensiz olarak dokunan geleneksel dokumaların, daha sonraları toplum etkisinde beğeni, güzellik, inanç, statü, moda gibi etkenlerle desenlenmiş olduğu görülmektedir.

Resim 1. Geleneksel dokumalarda yatay çizgili desenli kumaş, (Servet Senem Uğurlu Arşivi)

Resim 2. Geleneksel dokumalarda dikey çizgili desenli kumaş, (Servet Senem Uğurlu Arşivi)

Desensiz dokumalarda malzeme, dokuma örgüsü, renk ve varsa dikiş çeşitleri önemlidir. Desenli dokumalarda ise desen ön plana çıktığı için malzeme ve dokuma örgüsünün etkisi düşüktür. Geleneksel dokumalar içerisinde oluşturulan çizgili dokumalar, dokuma yüzeyini süslemede kullanılan bir çeşitleme olmuştur. Çizgili kumaşlar, Doğu'ya atfedilmiş, Anadolu toplumunda gelenekselleşerek kullanılmıştır (Pastoureau, 1997).

Geleneksel dokumalarda çizginin çok çeşitli kullanımı vardır. Bu dokumalardaki çizgiler, dokuma tekniğinde daha kolay uygulanması nedeniyle yaygınlaşmıştır.

Resim 3. 1873 yılında basılmış Osman Hamdi Bey'in hazırladığı Osmanlı halkı giysileri albümünden fotoğraf, Renklendirme: Aydın Uğurlu, (Aydın Uğurlu Arşivi)

Geleneksel dokumalarda kullanılan geometrik motiflerin geliştirilmeleri, öncelikle incelenerek özellikleri belirlendikten sonra yapılan çeşitli yöntem ve yaklaşımlar ile açıklanır. Geleneksel dokumalarda geometrik motif ve desenlerin çiziminde kullanılan aletler; taksimatsız cetvel, pergel ve gönye ile sınırlı olmuştur. Bunlara ek olarak kullanılan yardımcı araç ise bir aynadır. Öncelikle desenlenecek alan belirlenirdi. Dikey, yatay ve çapraz (köşegen) yönlerinde olmak üzere alan paralel çizgiler ile uygun aralıklara bölünürdü. Eğer var ise kenarsuyu/bordür bölümleri ayrılarak ortanın zemindeki temel bölümlere uygun büyüklüklerde birim motifleri geliştirildikten sonra bu bölüme yerleştirilirdi. Anadolu Yörük ve Türkmenlerinin geleneksel düşünce alışkanlığında “boşluk”, “sonsuzluk”, “kaostan düzene geçiş” kutsal olarak kabul edildiği için önemlidir. Hatta tanrının evreni kaostan kurtardığına, her şeyi doğal yasalarla buyruğuna uydurup düzene soktuğuna inanılırdı (Uğurlu, 1991: 79)

Bu konuyu farklı bir yaklaşımla ele alan Erich Fromm, anaerik düzendeki motiflerde, eşitlik, insan ve sevgi ağırlıklı unsurların, ataerik düzende ise otorite, itaat ve kanun düzeninin önemli olduğunu açıklar. Geleneksel dokuma yüzeyleri, belirlenmiş olan temel zemin yapısı üzerine motiflerin tekrarlanmasıyla süslenirdi. Geleneksel dokumaların tasarım ve süslemelerinde kullanılan motif birimleri daire, kare, üçgen, çokgen, çekirdek motiften simetri- asimetri, düşey, yatay, köşegen ve sivastika kolları yönünde tekrar işlemleri ile geliştirilerek geleneksel dokuma yüzeylerinin süslemesinde kullanılırdı (Uğurlu, 1991: 79).

Resim 4. Çizgi desenli saray dokumaları, (Servet Senem Uğurlu Koleksiyonu)

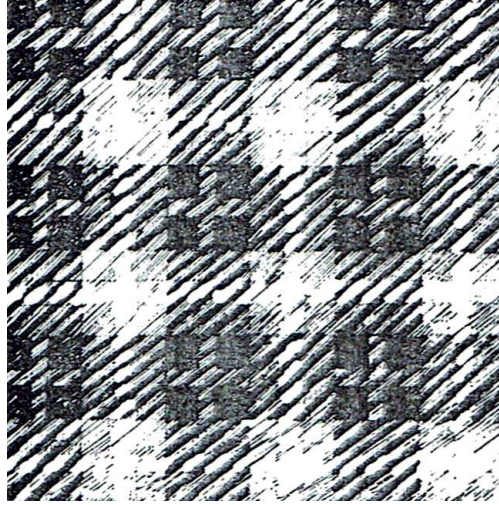

Resim 5. Ekose/kareli/çatmalı desenli geleneksel dokuma, (Servet Senem Uğurlu Koleksiyonu)

Dokumanın alt yapısını oluşturan gergin ve paralel halde dikey sistemli çizgüler ile dikey sisteme 90 derecelik açılar ile farklı biçimlerde yapısal bağlantılar oluşturan atkılar; geleneksel dokumanın temelini oluşturmaktadır. Birbirinden farklı özelliklerde malzemeler ile çeşitli dokuma örgüsü kullanılarak yapısal bağlantılar oluşturulmasıyla kenetlenmesi, farklı dokuma sıklıkları, çeşitli renklerin kullanılması ile oluşturulan çizgili dokumalar vardır. Anadolu'da bu dokumaların halk arasında çizgili, çubuklu, yollu, parmaklı gibi isimlerle kullanıldığı bilinmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde ise dokuma olanaklarının elverdiği ölçüde ve estetik yaklaşımla çeşitli durum ve nitelikteki çizgi öğelerinin dokuma boyu ve eninde olmak üzere bir arada kullanılmasıyla çizgili, gölgeli, ekose gibi süsleme biçimleri oluşturulmuş, dokusal yüzey tasarımlarının zenginleşmesi sağlanmıştır.

Geleneksel dokumalar ve dokusal yüzeylerde farklı çizgisel değerler yaratmada; ince-kalın, az büküm-çok büküm, katlama, fantezi yapıdaki iplikler gibi çeşitli iplik yapısının kullanımı etkili olmaktadır. Geleneksel dokumalarda hareket; renk ve dolgu motifleri gibi öğelerin eklenmesiyle, dokumaların yüzeyleri süslenerek zenginleştirilmiştir. Kurallı-serbest, gerçekçi-stilize, dolu-boş, ters-yüz, simetri-asimetri, yüksek-alçak, ince-kalın, çevirme, kaydırma, illüstrasyon, süs/dekoratif, yabancılaşmış, kombinasyon, enstalasyon ve renkli gibi özellikler ile şekilleri üretme yöntemleri; dokusal yüzeyleri süslemede kullanılmış iki boyutlu motif, desen, tasarım ve biçim kavramları olmuştur (Uğurlu, 1986: 39).

Çizim 1. Ekose / Kareli / Çatmalı dokuma yüzeyi çizimi, Çizim: Aydın Uğurlu, 1986

Nokta ve Çizgi

İster bilim isterse sanat olsun, tüm disiplinlerde başlangıcın nokta ve çizgi olduğu unutulmamalıdır. Başlangıçta insanın inanç açısından kutsallık temelinde algıladığı ve eylemleştirdiği büyü, ritüel, sihir gibi çeşitleriyle şekiller oluşturmuştur. Bu şekiller ise insanın bilgi ve bakış açısının değişmesiyle sayı, geometri, simge, im, sembol gibi çeşitlenmelere dönüşmüştür. Tüm bunların yanında oluşturulan sanatlarda ise sanatçılar kendi anlatım dillerini geliştirerek netleştirmişlerdir.

Nokta; madde, boyut ve hacmi olmayan en küçük geometrik unsurdur. Sanatsal yüzey

değerlendirmelerinin oluşturulmasında nokta kullanılır. Matematiksel anlamda “sıfır” a denk gelmektedir. “Bu sıfır öyle bir sıfırdır ki, doğasında insan olduğundan, kapsamında çeşitli nitelikleri barındırır” (Eroğlu ve Yurdun, 2017: 22). Sembolik anlamlarda sıfır ise boşluktur.

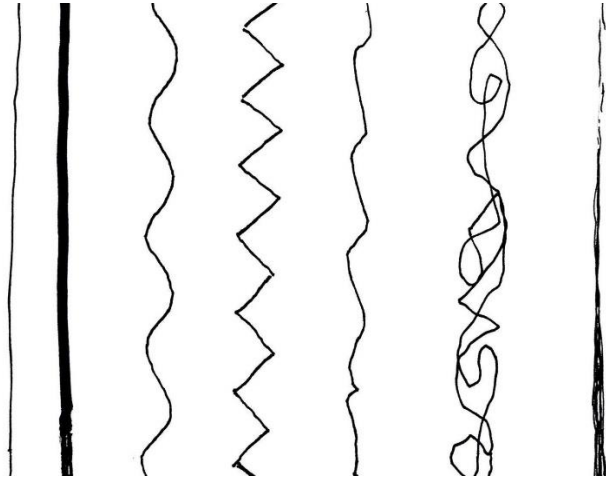
Nokta dikey çizginin izdüşümü, gölgesi ve merkezidir. Merkez kutsallığa kadar uzanır. Noktanın türevleri olan daire ve çember, tekerlek, güneş, dolunay ise görünüşleri ile gündemdedir. Bunlardan daire, çember ve tekerleğin merkezi vardır. Bu merkezin çembere uzaklığı her noktaya eşit mesafede olması ise sembolik olarak hak, eşitlik, adalet ve doğruluğu insanın aklına getirmektedir. Güneş ve ay’da ise merkez olmadığı için bu yüzden kendileri merkez olmuş ve kutsal sayılmışlardır. Geleneksel sembollerin bu tarz çağrışımları vardır ve bu tür şekillerin geleneksel dokumalarda kullanılması, biçimlerinden ziyade sembolik çağrışımları için olmuştur.

Nokta, matematik ve matematikle bağlantılı bilimlerde “çok küçük boyutlu işaret”, “uzamı olmayan yer”, “son derece küçük olduğu için hesaplarda ihmal edilebilen cisim” gibi tanımlamalarla ifade edilerek amaca uygun olarak tanımlanmaktadır. Çizgi ise “peş peşe gelen noktaların arasındaki mesafelerden oluşmaktadır” (Guénon, 2017: 123). Noktanın türevleri düşünüldüğünde; çizgisel olarak büyütülmüşü çember, yüzeysel olarak büyütülmüşü daire, mekan olarak da küp’ten başlayarak küre’de son bulan biçimler olduğu düşünülmektedir.

Çizginin sesle oluşturduğu en anlamlı olgu dildir. Nicelikle oluşan çizgiler matematik, yerle oluşan çizgiler ise geometrik olmak üzere kesin anlama ulaşmıştır. Bu bilim dalları ise herkesin aynı bilgiyi ve dili anladığı sembol ve yasalar ile bilimleşmiştir. Çizginin yüzeyde oluşturduğu hareket ile inanç, renk, çeşitli malzeme ve tekniklerle oluşturduğu sembolik çizimler vardır.

Çizim 2. Nokta ve noktanın hareketi ile çizginin oluşması, Çizim: Servet Senem Uğurlu, 2021

Çizim 3. İnce, kalın, dalgalı, kırık, serbest, karışık, perspektifli çizgi çeşitleri, Çizim: Servet Senem Uğurlu, 2021

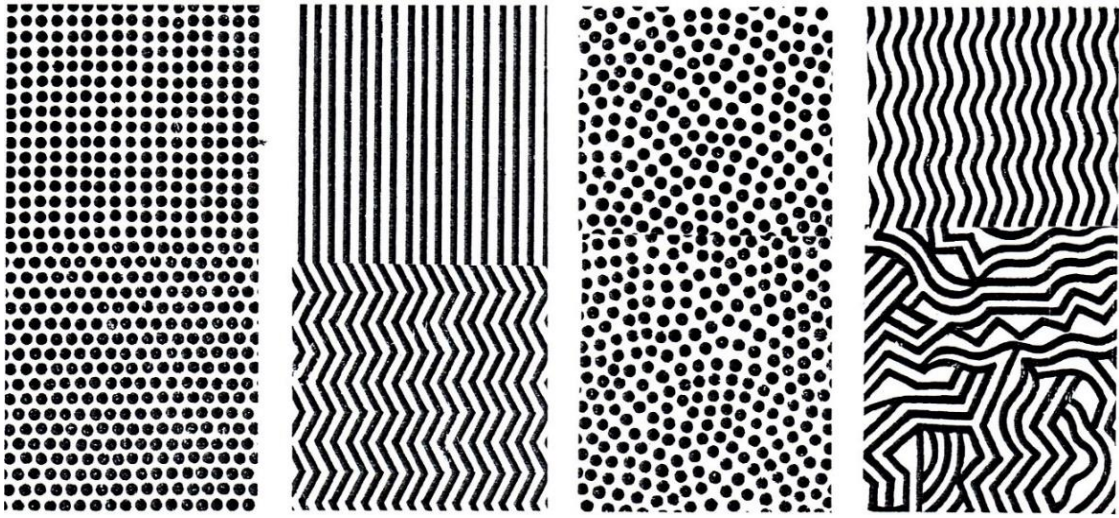
Çizgi ile oluşturulan insan mantığından duyularına yönelik motifler ise her zaman farklı yorum, anlatım ve uygulama biçimleri ile geliştirilmiştir. İnsan, çeşitli duyu ve düşüncelerini ise çizgi, çizginin farklı çeşitlerde uygulanışı, birleşimi ve özel anlatım biçimleri ile yapıtlar

oluşturarak geleceğe aktarmıştır.

Çizgi; “noktanın hareketi ile oluşan şekil” ya da “iki düzlemin kesişmesiyle oluşan sınır” olarak ifade edildiği bilinmektedir. Tasarımda nokta ve çizgi en önemli temel öğelerden biridir. Çizginin biçim çeşitliliğini incelendiğinde; sonsuz sayıda çizgi biçimi ve formu ortaya çıkar.

Çizgi çeşitliliği; doğru çizgi ve eğri çizgi olarak iki temel grupta toplanabilir. Ancak bu iki grubun türevleri ile çizgi çeşitliliği sonsuz biçimde artmaktadır. Doğru-eğri, düzgün-çarpık, kırık-dalgalı, paralel-kesişen, devamlı-kesikli, yatay-dikey, köşegen, ince-kalın, karışık, aralıklı gibi çeşitli nitelik ve durumlarda çizgilerin olduğu görülür. Çizgi matematik ve geometride bilim yasalarına konu olurken, diğer bilim dallarını ifadede yardımcı olmaktadır. Sanat alanında ise görselleştirmeyi oluşturmada vazgeçilmez bir öğe olarak karşımıza çıkmaktadır. Çizgi uluslararası sembol ve işaretlerde önemli bir araçtır.

Bir sanat eserini başlatan çizginin temiz, akıcı ve net olması onu mükemmele yaklaştırmaktadır (Read, 1974: 39). Çizgi her şeyin başlangıcı sayılan noktanın hareketi ile oluşur.

Çizim 4. Nokta ve çizgi ile oluşturulmuş dokumalardaki yüzey değerlendirmeleri,
Çizim: Aydın Uğurlu

Çizgi, kullanıldığı tasarımda anlatım dili olabilmesi yanı sıra kompozisyonu oluşturan temel öğe olarak da kullanılabilir. Çizgiler, noktanın çeşitli yönlerde hareketi ile oluşan tek boyutlu şekillerdir. Noktanın takip ettiği yöne göre; düz, hareketli, kırık, dalgalı, dikey, yatay, çapraz, doğru, eğri, ince, kalın, paralel, serbest çizgiler oluşturmaktadır.

Motif ve Desen

Belirli uygarlık aşamasına kadar insanların, sade ve yalın motif ve biçimleri tercih ederek kullandıkları bilinmektedir. Belirli zamana kadar yalın ve aldatmaca ise insanlar için suç ve huzursuzluğun kaynağı olmuştur. Bu nedenle sanatçılar, üç boyutlu nesnelere iki boyutlu yüzeyler üzerine üç boyutluymuş gibi yalın ve aldatıcı perspektifi kullanmamışlardır. İnsanlar inanç ve inanışları doğrultusunda yüzey boyutuna sadık kalarak nesnelere görselleştirerek

renklendirmişlerdir.

Bilim öncesinde insan ve toplum yaşamında ise kutsallık birçok nesne, doğa olayı ya da iklimsel özelliklere yakıştırılmıştır. Antikçağa kadar insanlar cevap veremedikleri çok sayıda doğa olayları, anlatamadıkları fiziksel, ruhsal ya da karmaşık durum ve duygularını, konuları bağlamında kutsallaştırmışlardır. Birçok meslek ve davranış tekrarları, bir tanrı ya da tanrıça koruyuculuğunda ya da peygamber, pir, tarikat sevgisi ve inanç saygısı uğruna yapılmıştır. Bilinmeyen ya da çözülmesi karışık zor bir konudan yararlanmak için kutsallaştırılmış nesnelere sembolize eden sembolik nokta, çizgi, motif, tasarım ve renkler; günlük yaşamda sıklıkla kullanılmıştır. (Uğurlu, 1986: 39).

İnsanlar, öğrendikleri inanç ve sanat kavramları yanı sıra doğum, ölüm, çiftleşme, üreme, bolluk, bereket, sonsuzluk, tekrar dirilme, zevk, temizlenme, kirlenme, tanrı, melek, şeytan, cin, peri, ruh, iyilik, kötülük, iftira, mükafat, felaket, nazar, uğur, uğursuzluk, talih, talihsizlik, ümit, fal, geçmiş, gelecek, günah, sevap gibi çok çeşitli konulara ilgi duymuşlardır. Günümüzde değişmiş görünümde olsa da yüzey süslemelerinde bu anlamları taşıyan çok sayıda biçim, motif, im, simge, sembol ve renk unsuru vardır.

Resim 6. Zili ve cicim dokuma teknikli geleneksel Kuzeybatı Anadolu (Çanakkale) heybe ayrıntısı, (Servet Senem Uğurlu Koleksiyonu)

Resim 7. Zili ve cicim dokuma teknikli geleneksel Kuzeybatı Anadolu (Çanakkale) yaygı ayrıntısı, (Servet Senem Uğurlu Koleksiyonu)

“Dokumacılıkta semboller, dokuyucunun semboller aracılığıyla dönemin toplumsal yapı ve olaylarını, içinde bulunduğu sosyal çevre ve şartları sözlü anlatım yerine simgelerle, işaretlerle anlatılmasını sağlamıştır... Halılarda duygu, düşünce, olay ve olguların aktarımı, motifler ve renklerle sağlanmıştır... Anadolu halılarındaki motifler ve renkler sözsüz iletişim aracı görevini de üstlenmişlerdir” (Akpınarlı, Begiç, Kuzay Demir, 2020: 68).

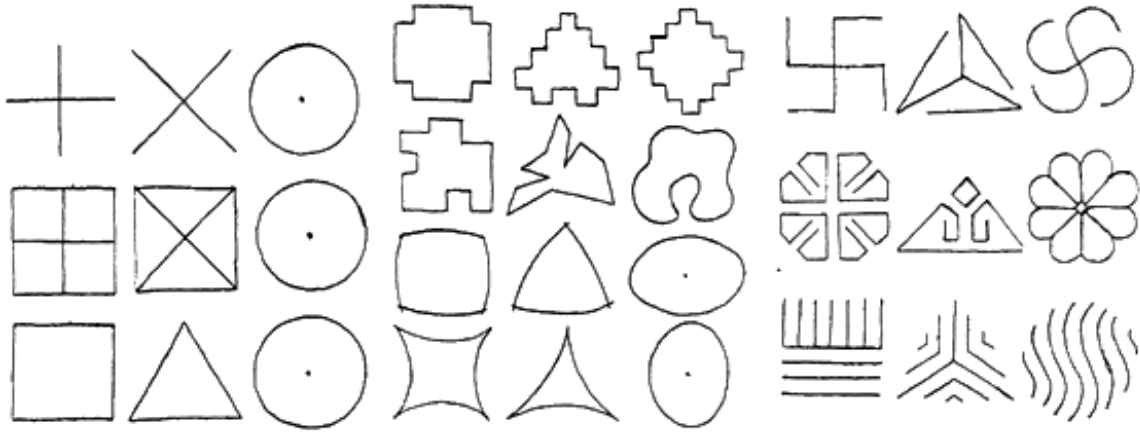
Resim 8. Farda / Al Kilim,
(Servet Senem Uğurlu Arşivi, 2005)

Resim 9. Al yastık,
(Servet Senem Uğurlu Koleksiyonu, 1995)

Özellikle Batı Anadolu'da Yörük ve Türkmen gelenekleri içinde kabul edilen farda / al (kırmızı) kilim ve al yastık, evliliğin ilk gecesini temsil eder. Bunun yanı sıra döşek üzerindeki al yastık ise kadının eşiyile birleşme isteğini sembolize etmesi açısından önemlidir. Bu örnek, konuyu renk açısından da vurgulamaktadır.

Nokta ve noktanın çember, daire, küp, küre gibi türevlerinin geleneksel dokumalarda süsleme öğesi olarak kullanılması, noktalı/benekli/puanlı gibi isimlerle adlandırılan motif ve desen kompozisyonlarının tasarımlarını oluşturmuştur. Noktaların dokusal yüzey üzerinde büyük-küçük, sık-seyrek, yakın-uzak, düzenli-düzensiz kaydırmalı, sıralı-karışık, renkli-renksiz gibi özelliklerle kullanılması geleneksel dokumalardaki süslemeleri zenginleştirmiştir.

Çizim 5. Geleneksel dokumalarda kullanılan çizgi ile yapılmış kare, üçgen, daire temelinde motifler, Çizim: Aydın Uğurlu

Geleneksel yaklaşımda noktanın bir ve tek olması nedeniyle, tanrısal ve kutsal çağrışımları vardır. Tasarımda çizgi ile oluşturulan motifin yanı sıra eğitimde öğretilen çeşitli anlamları yansıtmasına ek olarak kırsal kesimde de sembolik anlatımları da vardır.

Özellikle geleneksel dokumalarda görülen üçgen, iç içe üçgen, kuş, yılan, güneş, ay, yıldız, yıldırım, ağaç, ateş, su, dağ, mezar, mezar taşı, mezarlık, bulut, el, incir, üzüm, nar, asma yaprağı, zeytin, haşhaş, boynuz, dört yön, ejder, Anka gibi motifler görselleştirildiklerinden

oldukça farklı anlamlar taşıyan semboller ve sembolik motifler olmuşlardır.

Bu motiflerin çözümlenmelerinin yapılabilmesi için oluşturulmalarına etken olan inanç, duygu ve ruh yönelişleri ile diğer alanlarla ilişkilerinin araştırılması gerekmektedir. Geleneksel eğitim alanında verilen temel bilgilerin geleneksel yaşam ortamından oluşturulmuş olması gerekir. Geleneksel dokumaların yapıldığı dönemde bütün malzeme ve teknik gereksinimler yakın çevreden sağlanırdı. Bu dokumaların üzerindeki motif ve desenler ise halkın kültürü ve beğenisi doğrultusunda devam ederdi. Bu nedenle yöresel gelenekselliği korunmuş olurdu.

Çizim 6. Geleneksel dokumalarda kullanılan İlkçağ motifleri,

Çizim: Aydın Uğurlu

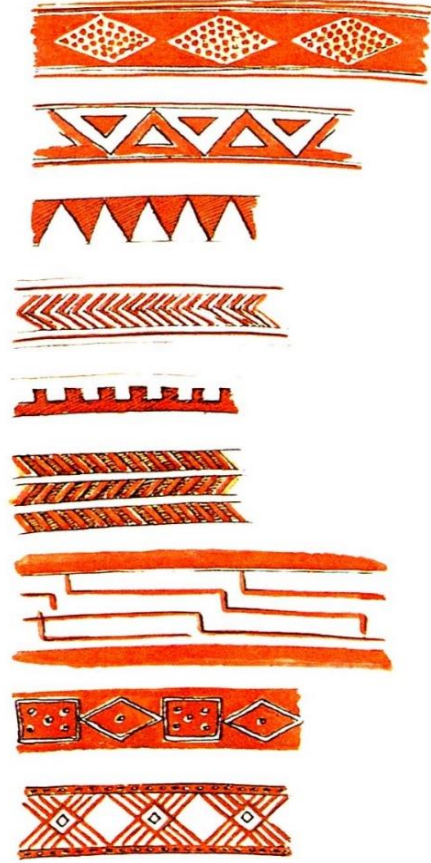
Nokta, saray dokumalarında “üç benek”, “çintemani” gibi sembolik anlamlarıyla geleneksel dokumaların yüzeylerinde sıklıkla kullanılmıştır. Noktanın geleneksel halk dokumalarında ise noktalı, puanlı, benekli gibi isimler ile tanındığı bilinir.

Geleneksel dokuma örneklerindeki motif ve desen kompozisyonları incelendiğinde; topak ev/yurt, koruyucu kalkan, şaman davulu, kutsal yumurta, güneş, dolunay gibi nesne ve kavramlarla biçim ilişkilerinin nokta, çember ve daire temelinde geliştirildikleri anlaşılır. Ayrıca

nokta güneşle özdeşleştirilmektedir. Güneş; ateş, yaşam ve aydınlığın kaynağıdır. Bolluk, talih, sağlık ve uzun ömür; güneşi sembolize eden şekillerle kullanılmıştır. Buna ek olarak Mandala kavramından bahsetmek gerekir. Mandala, insanın iç dünyasını evrensel boyutlarda görselleştirmeye yöneliktir ve motifin temel biçimi dairedir. Sanskritçe daire, çember anlamına gelen Mandala; Şamanizm, Budizm, Zerdüş, Mâni gibi Doğu inançlarındaki yaşam çarkı, yaşam-ölüm, iyi-kötü, aydınlık-karanlık, dişi-erkek gibi ikilik ve zıtlıkları bütünlüyen yaşam felsefesi ile açıklanmaktadır (Uğurlu, 1986: 40).

Çizim 7. Geleneksel dokumalarda ve halılarda kullanılan İlkçağ kökenli motifleri, Çizim: Aydın Uğurlu

Çizim 8. Geleneksel Dokumalarda kutsal alan olarak kabul edilen orta bölümünden ayırmak için kullanılan kenarsuyu/bordür motifleri, Çizim: Aydın Uğurlu

Güneşin ufuk üstünde ve altındaki hareketi, dört yönün anlamı, yin-yang, tapınak planı, tapınak duvarlarındaki biçimler ve dans figürleri, geleneksel yüzey değerlendirmeleri, evrensel düzene bağlı olarak huzur, sağlık ve bütünlük özlemindeki insanların resimleri gibi kavramları ifade etmede; daima çember, daire, kare, eşkenar dörtgen kullanılmıştır.

Nokta, çizgi ve motif biçimlerinin geleneksel dokumalarda kullanımı; belirli ölçü (for-

mat), düzen (ritim), kompozisyon, iki büyüklük arasındaki sayısal bağlantıları ifade etmede kullanılan proporsiyon gibi sanatsal düzenlemelerle yapılmaktadır. Bu motiflerin estetik anlayışla görselleştirilmesi ve gelenekselleşmiş sembolik anlamlarına ek olarak dokuma örgüsü, malzeme, sıklık, renk gibi öğeler ile bütünleşmeleri geleneksel dokumaların dokusal yüzey değerlerini sanatsal düzeye ulaştırmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Biyolojik ve fiziksel yapısı nedeniyle insan, daima giyinmek ya da örtünmek zorundadır. Önceleri gereksinim olan giyinmek, zamanla coğrafi koşullar, iklim, kültür, sanat, toplum, din, sosyoloji, statü ve moda kavramları ile gelişerek çeşitlenmiştir. İnsanlar kendilerini giydirdikleri gibi yaşam ortamlarını çeşitli dokumalarla yaşanır duruma getirmişlerdir. Zamanla oluşturduğu dokusal yüzeyleri çeşitli süsleme teknikleri ile zenginleştirmiştir. Tarihsel süreç içerisinde geleneksel dokumaların üzerinde kullanılan motifler gelenekselleşerek kişisel, yöresel, ulusal ve evrensel sanat boyutlarındaki örneklerle devam etmektedir.

Geleneksel dokumaların yüzeyinde kullanılan motif-desen bağlantıları incelendiğinde; genellikle geometrik düşünceyle yapılmış oldukları görülür. Dokumalarda kullanılan motiflerde geometrik üslupta olup nesnenin kendisini değil onun biçimini göstermektedir. Geleneksel dokumalar için; motif biçimleri, motiflerin sembolik anlamları, motif-desen ilişkisi ve desen kompozisyonları önemlidir. Anadolu kültürü ve dünyaya bakış açısını yansıtan öğelerin tümü, geleneksel dokumalarda matematiksel uyum ve dengeyle oluşturulmuştur.

Geometrik bakışla geleneksel dokumalar incelendiğinde; motif, motif grupları ile desen kompozisyonlarının kare, eşkenar dörtgen, dikdörtgen, altıgen, sekizgen, üçgen gibi geometrik şekiller altyapısında oluşturulduğu görülmektedir. Dokumalardaki desenler ise; birim, simetri, ritim, boyut, ölçü gibi değerler kullanılarak sanat doğrultusunda oluşturulmuşlardır.

Dokumacılık insan uygarlığının en ayırt edici sanatlarından biridir. Göçebe kökenli halı ve kilimler, mükemmel ve orijinal eserlerdir. Sanatın ele aldığı nesnelere özünde var olan yasalara uyması gerektiğine dair ilke özellikle halı ve kilimlerde görülür (Burckhardt, 2017: 142-143). Sanatsal sürecin çıkış noktası, çizgisel soyutlamadır. Çizgisel soyutlama, doğal örneklerle belli bir orandadır (Worringer, 2017: 65-66). Nesnenin tıpkısı olmamakta ve doğa, nesne, yaşam, taklit edilmemekte temsil edilmektedir. Bu nedenle bu oluşum soyut sınırlar içinde oluşturulmuştur.

Bu geometrik şekiller hem soyut hem de mitolojik bilgiler içermektedir. Simetri geleneksel dokumalarımızda çok önemlidir. Genellikle İslam dini bağlamında çıkarılan arabesk olarak isimlendirilen çokgen şekiller, çok daha öncelerinde Orta Asya ve Anadolu geçmişinde önemli bir yer tutmuş ve kullanılmıştır. Tüm bunların yanı sıra Antikçağda Miletos ve Priene şehirlerinin sokakları kare ızgara planda olacak biçimde yapılmıştır (Uğurlu, 2016; 410). “Simetri” ve “karşı simetri” İlkçağ doğa felsefelerinde olduğu gibi karşıtlık ve birlikte bütünlük oluşturmaktadır” (Gündüz, 2002: 114-115). Ayrıca geleneksel halı ve kilimlerde kullanıldığı için, simetrisinin önemli bir değeri bulunmaktadır (Gündüz, 2002: 114).

Geleneksel dokumaların yaygın olarak yapıldığı dönemlerde Batı kaynaklı temel sanat eğitimi bilgileri yoktur. Bu nedenle geleneksel dokumaları anlayabilmek için temel bilgileri, yine kendi geleneğimizde aramak gerekmektedir. Ayrıca araştırma konusu açıklanırken, konu

geleneksel kavram arayışıyla düşünülerek araştırılmıştır. Göçebeliğin yaşam ve düşünce yapısında geometri dehası ve ritim duygusu vardır. Göçebeler güneş, ay, sabit yıldızlar ve diğer gök cisimlerini takip ederek yaşamlarına devam ederler. Öncelikle inanç olarak benimsedikleri dinleri, kılavuz olarak benimsedikleri gök cisimleri ve yaşadıkları doğal ortam; onların temel bilgi kaynakları olmuştur. Bu bilgileri, yaptıkları dokumalarına motif ve desenleri olarak aktarmışlardır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, H. F., Begiç, H. N. ve Kuzay Demir, G. (2020). *Çözümden Düğüme, Düğümden Motife Bergama Halıları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Arslan, C. (2007). *Çizginin Sanatsal Tekstildeki Yeri*. Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü. İstanbul.
- Ateş, M. (1996). *Mitolojiler Semboller ve Halılar*. İstanbul: Symbol Yayıncılık.
- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller "Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri"*. İstanbul: Mehmet Ateş (Kendisi).
- Ateş, M. (2014). *Mitolojiler ve Semboller "Ana Tanrıça ve Doğurganlık"*. İstanbul: Milenyum Yayınları Ltd. Şti.
- Böhmer, H. (2004). *Nomaden In Anatolien*. Schweinfurt: Remhüb-Verlag.
- Burckhardt, T. (2017). *Doğu'da ve Batı'da Kutsal Sanat* (Çev.: T. Uluç). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cıbroğlu, Y. (2007). *Sedef Kakmalı Ayakkabı Boyacı Sandıkları Üzerindeki Arketipsel (S)imgeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Eroğlu, Ö. (2016). *Soyutlama ve Duyumsama Wilhelm Worringer "Bir Okuma Çalışması"*. İstanbul: Tekhne Yayınları.
- Eroğlu, Ö. (2017). *Sanatta Üslup*. İstanbul: Tekhne Yayınları.
- Eroğlu, Ö. ve Yurdun, Ö. A. (2017). *Kandinsky: Nokta ve Çizgiden Yüze*. İstanbul: Tekhne Yayınları.
- Ersoy, N. (2000). *Semboller ve Yorumları (Bölüm I-II)*. İstanbul: Dönence Yayınları.
- Eyüboğlu, B. R. (1986). *Resme Başlarken*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Gadamer, H.-G. (2017). *Güzelin Güncelliği* (Çev.: F. Tepebaşılı). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Glassie, H. (1993). *Turkish Traditional Art Today*. Indiana: Indiana University Press.
- Guénon, R. (2017). *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi* (Çev.: F. Topçuoğlu). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gülensoy, T. (1989). *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Gündüz, G. (2002). *Kargaşa, Kaos ve Şekil Oluşumları*. Ankara: METU PRESS – ODTÜ Geliştirme

Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş.

- Klee, P. (2002). *Modern Sanat Üzerine* (Çev.: R. G. Ögdül). İstanbul: Altıkırkbeş Yayın.
- Mallet, M. (1998). *Woven Structures*. Atlanta: Christopher Publications.
- Pastoureau, M. (1997). *Şeytan Kumaşı*, (Çev.: İ. Yılmaz). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Read, H. (1974). *Sanatın Anlamı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Sanat Yayınları.
- Shiner, L. (2001). *Sanatın İcadı* (Çev.: İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Uğurlu, A. (1985). Antik Çağ Anadolu Dokuma Sanatı. *İlgi Dergisi*, 43: 11-17.
- Uğurlu, A. (1986). Dokusal Yüzeylerde Motif ve Desen Biçimleri. *Sanat Çevresi Dergisi*, 88: 38-40.
- Uğurlu, A. (1991). Anadolu Dokumalarında Motif Felsefesi. *Tekstil ve Mühendis Dergisi*, 26:76-82.
- Uğurlu, A. (2000). Anadolu El Dokumacılığı. *Ev Tekstili Dergisi*, 24: 19-21.
- Uğurlu, S. S. (2016). Geometrik Motifli Anadolu Dokumaları. VI. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi / Sanat Etkinlikleri, 12-14 Mayıs 2016, Konya.
- Worringer, W. (2017). *Soyutlama ve Özdeşleşim* (Çev.: İ. Tunalı). İstanbul: Hayalperest Yayınları.
- Yağan, Ş. Y. (1978). *Türk El Dokumacılığı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.